

УДК 14:316. 346. 2

Демків Тетяна,

аспірантка,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

**СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ ПАРАДИГМ:
ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ**

Проаналізовано специфіку становлення уявлень про “чоловіче” та “жіноче” у концепціях мислителів різних епох. Визначено понятійний ряд, який відображає зміст основних ідей у розумінні статевої.

***Ключові слова:** гендерна парадигма, “чоловіче”, “жіноче”, гендерні студії, стать, гендер, мізогамія, мізогінія.*

Демків Тат'яна. Специфика формирования гендерных парадигм: историко-философский аспект

Проаналізована специфика становлення представлений о “мужское” и “женское” в концепциях мыслителей разных эпох. Определены понятийный ряд, который отражает содержание основных идей в понимании статевого.

***Ключевые слова:** гендерная парадигма, “мужское”, “женское”, гендерные исследования, пол, гендер, мизогамия, мизогиния.*

Demkiw Tatiana. The specificity of formation of gender paradigms: methodologically-philosophical aspect

The specificity of incipience of the ideas about “male” and “female” in the concepts of thinkers in different epochs is analyzed. National range, which reflects content of the main ideals in the understanding of sexuality is determined.

***Key words:** gender paradigms, “male”, “female”, gender studies, sex, gender, mizogamiya, misogyny.*

Наша епоха, характерною ознакою якої є злам старих стереотипів мислення, ідеологічних систем та становлення нових духовних підвалин суспільного розвитку, гостро ставить проблему діалогу між статями. Це значною мірою означає принципово нові стосунки чоловічого та жіночого, які впродовж сторіч розвивалися під домінантою чоловічого начала.

Сучасний стан розвитку людства зумовлює необхідність переосмислення традиційних гендерних схем та ролей і їх сприйняття в наявному суспільстві з метою пошуку оптимального шляху подолання гендерно детермінованих суспільних деформацій, що є актуальним для сьогодення. Практичним доказом актуальності теми дослідження є неефективність сучасних паліативних заходів, спрямованих на подолання гендерного дисбалансу та забезпечення рівних прав жінок і чоловіків.

Процес формування нового суспільного устрою на правах демократії припускає формування і нової наукової дослідної парадигми, що є наслідком тривалого історичного розвитку.

Тому метою цього дослідження є простеження історії становлення гендерної парадигми, а завданням – виявити специфіку її формування на певних історичних етапах.

Дослідженням соціально-психологічних та соціально-політичних проблем статі займаються І. Жеребкіна, С. Жеребкін, О. Забужко, Н. Зборовська, Н. Лавриненко, Л. Малес, С. Павличко, М. Рубчак, І. Тарасенко, Н. Чухим, Н. Хамітов та ін.

Фактично гендерна парадигма відображає систему уявлень та цінностей щодо розуміння відносин чоловіка та жінки, а також його видозміну, історичний шлях, заради досягнення ідеального обґрунтування.

Варто зазначити, що гендерна парадигма значно відрізняється від традиційної і є виправданою логікою соціального і культурного розвитку, пошуком нових моделей пізнання соціуму і людини. Вона виникає у XVIII сторіччі, але через відсутність достатніх умов практично не розвивається. Значного розвитку вона досягає в 70-х роках XX сторіччя і з цього часу є предметом розгляду багатьох наук. Проте актуалізація історико-філософських рефлексій щодо статі загалом і жінки зокрема виявляє, що ця тематика, будучи периферійною, маргінальною в контексті нагальних питань – світу, Бога, істини, – однак наявна в роботах майже всіх провідних філософів [4, с. 30]. Незаперечним є той момент, що в історії філософської думки феномен статі, як правило, пов'язують з феноменом любові [5, с. 46].

Рефлексія новітньої європейської філософії щодо статі, як і європейської культури загалом, бере свої витоки в античній культурі.

Загалом питання ролі й значення жінок у функціонуванні античного суспільства були неоднозначними. Першим мислителем, що поставив це питання на рівень філософської рефлексії, був Платон.

Платон вважає, що стать виникла в результаті розриву андрогінної цілісності. Андрогіни, за Платоном, – це істоти, що склалися з чоловічої та жіночої половин. Заздрість богів призводить до руйнації

цілісності андрогінів і до появи статі, що означає трагічний розрив. Людина може подолати стать, лише знайшовши свою половину. Через любов чоловіка та жінки, на думку Платона, долається розірваність та відчуженість людського буття.

Тут Платон займає дві позиції. З одного боку, чоловіки і жінки створені подібними і мають ту ж саму сутнісну природу: статева відмінність тут не важлива та не має великого соціального значення. З іншого боку, чоловіки духовніші за народженням; статева відмінність є результатом вищості або нижчості природи і визначає відмінні соціальні ролі.

У філософії Аристотеля залежність жіночого начала від чоловічого ще більше зростає, ніж у Платона. За головну рису, притаманну жінкам “від природи”, мислитель визначає неспроможність керувати, а, отже, природну підпорядкованість. Інші риси, що від природи визначають жіночу стать, підтримують виконання цієї основної функції підпорядкованості, зокрема і пасивність, тілесну слабкість, схильність до виконання домашньої роботи, покірну хоробрість, поміркованість і скромність. Основне призначення жінки полягає в тому, щоб служити чоловікові, приносячи різноманітну користь в сім’ї та і в державі.

Аристотель сформував ідею природності ієрархії статей, яка трансформуючись проіснувала до кінця XX століття, періодично виникаючи як теза чи позиція теоретичних філософських, соціальних і філософських концепцій [4, с. 34].

В епоху середньовіччя патріархальна філософська традиція посилюється, оскільки в структурі опозиції розум/тіло домінуюче положення розуму ще більше посилюється – завдяки чітким нормам і обмеженням щодо тіла та чуттєвості в християнстві. Патріархальний устрій утверджується як порядок, створений Всевишнім, і стверджує, що саме божественний план визначив світ, в якому чоловіки панують, а жінки підкоряються. Подолання хаосу досягається завдяки контролю раціонального чоловічого над ірраціональним жіночим.

Концепція Августина була найвпливовішою на той час. Він виступає проти простої дихотомії тіла і розуму, які ототожнюються з чоловічим та жіночим, та протестує проти підпорядкування жінок на цій основі: його онтологія ближча до платонівського розрізнення вищої і нижчої частини духу. В цих концептуальних межах Августин намагається відкинути погляд, що жіночність, за своєю сутністю, – злий феномен: як частина божественного плану жінка має існувати. Мислитель розрізняє тілесне і символічне значення жіночого, де в першому випадку жінка зводиться до характеристик статі, а в другому випадку

жінка розглядається як істота, наділена розумом, і тому здатна вознести свою чуттєвість до рівня релігійної чуттєвості. З одного боку, як істота, наділена статтю, жінка є носієм гріховної чуттєвості і повинна в усьому бути підкорена чоловікові, а з іншого боку, як істота, наділена розумом і здатна до релігійного почуття, жінка рівна чоловікові і рівною мірою з чоловіком може розраховувати на спасіння.

Таким чином, можна стверджувати, що філософія середньовіччя не тільки залишається в рамках традиції мізогамії, мізогінії та фаллоцентризму, але й посилює її, постулюючи абсолютний і необмежений характер патріархальної влади. І тільки в філософії епохи Відродження, а пізніше – Просвітництва принципи інтелектуальної і суспільної мізогінії вперше були поставлені під сумнів.

Найяскравіше і найповніше нову парадигму репрезентував Ж.-Ж. Руссо. Його праці мали надзвичайно широкий резонанс в Європі, сприявши формуванню тих типів “жіночності” та “мужності”, які ввійшли в подальшу європейську культуру. У “Міркуваннях про походження нерівності” та в “Емілі” мислитель використовує метод філософської антропології і тип аргументації, який знаходить у сучасній йому еволюційній біології. “Чоловік повинен бути сильним та активним; жінка повинна бути слабкою та пасивною”. Це зумовлене статевою біологічною відмінністю, яка відповідає спільній репродуктивній меті. Рівність у силі та самоствердженні є репродуктивною біологією кожної статі [6, с. 35]. Фізична зверхність чоловіків над жінками є природною, хоча у чистому природному вигляді чоловіки не виявляють агресивності ні до чого, у тому числі і до протилежної статі. Тендітність і слабкість жінок є властивістю, яка має безпосередньо природне походження і є імпульсом до самозбереження. Ж.-Ж. Руссо однозначно зазначає: у тому, що не стосується статі, жінка дорівнює чоловікові. В тому ж, що стосується статевої приналежності, вони розрізняються. Якщо чоловік відіграє роль самця лише в певні моменти, то жінка є самицею упродовж всього життя, доки не стає для цього надто старою: її тілесна конструкція, дух, характер і темперамент великою мірою зумовлені статевими функціями. Сучасні змішування статей у суспільстві, не кажучи вже про рівність, є свідченням занепаду. Він стверджує, що для жінок добродійністю є те, що для чоловіків є недоліком, і навпаки властивості обох взаємодоповнюються. Жінка, яка розвиває в собі чоловічі здібності, перестає бути жінкою і перетворюється на щось середнє [6, с. 45].

У своїй освітній філософії Ж.-Ж. Руссо зображує розвиток раціональності як вищу мету становлення особистості, але особистості чо-

ловічої, стверджуючи при цьому специфічний статевий диморфізм: раціональний чоловік має доповнюватись емоційною жінкою.

Таким чином, Ж.-Ж. Руссо стоїть на патріархальних позиціях і фактично є противником жіночої емансипації. З одного боку, він наполягає на існуванні не редукованих сексуальних відмінностей між чоловіками та жінками, а з іншої, мислитель трактує сексуальні відмінності реакційним чином: умовою репрезентації жіночої чуттєвості у нього виступає чоловічий раціональний контроль, а єдино можливою сферою реалізації жіночої суб'єктивності – патріархальна сім'я.

Певний відгомін мислительської установки Ж.-Ж. Руссо проглядає і у І. Канта. Вихідним принципом аналізу І. Канта є метафізичне ствердження природної сутнісної відмінності жінок та чоловіків. Для І. Канта ясно, що статеві особливості існують не лише на біологічному (анатомічному) рівні, але й на рівні психологічної організації, чуттєвої, емоційної, естетичної тощо структури. Аналітичними поняттями, через які мислитель аналізує статеві відмінності, є естетичні поняття “піднесеного” і “прекрасного”, тобто “чоловіче” розкривається через категорію “піднесеного”, а “жіноче” – через категорію “прекрасного”.

І. Кант майже не дає визначень чоловікам через статеві особливості. Незначна кількість тверджень, яка стосується чоловіків, порівняно з численними твердженнями щодо жінок доводить, що стать визначається саме через жінку. Тобто жінка є репрезентантом статі, а саме поняття статі відсилає до фізіологічних особливостей тіла. А з тілесністю І. Кант пов'язує емоційність, імпульсивність, надмірний нарцизм (любов до прикрас). Натомість духовні властивості – Розум, Істина, Справедливість – однозначно асоційовані з чоловіками [6, с. 54].

Мета і сенс статевого поділу людства, згідно з філософом, одна – продовження роду. Статевий поділ – це природна характеристика, але природа визначає також схильності, які згодом виявляють себе в культурі. Тут виникає одне з численних протиріч філософії статі І. Канта: хоча природа вклала в жінку більше мистецтва, але як природна біологічна істота жінка менш досконала, ніж чоловік. І далі він продовжує у стилі Ж.-Ж. Руссо: якщо чоловік перевершує жінку в силі та мужності, то вона має свої переваги над ним – вона має природний дар подобатися чоловікові.

Отже, антропологія І. Канта становить класичний приклад есенціалістського розуміння статі, коли соціальні характеристики беруться за сутнісні і незмінні. Мислитель розривається між вірою, що, з одного боку, жінки і чоловіки рівні від природи, але жінки відмовляються від природної рівності задля спільного добробуту в домогоспо-

дарстві, а з іншого – вірою, що жінки і чоловіки на рівні специфіки жіночої природи не відповідає рівному розподілові влади.

Фактично патріархальну традицію порушує Ф. Ніцше. Він вперше в історії формулює концептуальні підстави для: 1) репрезентації феномена жіночого у філософському дискурсі; 2) підриву класичної патріархальної мізогіністичної традиції у філософії.

Головне значення неklasичної філософії Ф. Ніцше полягає у радикальній переоцінці статусу тілесності в культурі. Головною якістю тілесності стає якість становлення [3, с. 82]. Оскільки тілесне у традиційній метафізиці асоційоване з жіночим, жіноче у неklasичній філософії Ф. Ніцше також зазнає переоцінки у позитивних термінах становлення, стосовно якого неможливі репресивні бінарні опозиції. Мислитель розглядає жіноче як феномен, стосовно якого виконання функції панування, володіння в принципі є неможливим, оскільки жінка виключена з дискурсу західної метафізики.

Важливе значення для сучасної феміністської теорії має також концепція суб'єктивності Ф. Ніцше. Принцип тілесності дозволяє розглядати модель суб'єктивності як множини, яка включає не тільки раціональні, але й чуттєві нераціональні характеристики. Філософ називає цю модель ексцентризмом – здобуттям ідентифікації в процесі постійної відмови від тих нормативних (у тому числі гендерних) ідентичностей, які нав'язуються індивідові традиційним суспільством.

Таким чином, головне значення філософії Ф. Ніцше у подоланні патріархальної традиції у філософії полягає у тому, що він розробив логічні підстави, по-перше, для введення феномена жіночого у філософський та культурний дискурс, по-друге, для теорії жіночої суб'єктивності, яку будують на неklasичних принципах мислення.

Своєрідну концепцію бачення статі розроблено і у психоаналізі. З. Фрейд обґрунтував свою теорію, яка стала однією з тих концепцій, яка глибоко вплинула на розвиток наукових поглядів в ХХ столітті. Мислитель вважав, що особа жінки визначається самим фактом відмінності її анатомічної будови від чоловіка. “Анатомія – це доля”, – стверджує З. Фрейд услід за Наполеоном. Як він вважав Фрейд, саме відмінності у будові жіночого тіла від чоловічого формують у жінки дві специфічні (і основні для розвитку жіночої психіки) особливості – кастраційний комплекс та заздрощі до чоловічих геніталій. Ці комплекси визначають, продовжує мислитель, три можливі лінії розвитку жіночої психіки: одна – веде до придушення сексуальних імпульсів, а отже, до неврозів; друга – до модифікації характеру під чоловічі зразки, для якої характерне чоловікоподібне прагнення до творчої ді-

яльності, сильні соціальні інтереси, активність; третя – до нормальної жіночності, під якою З. Фрейд розумів прагнення реалізувати бажання володіти чоловіком через заміжжя і народження сина. Результатом нормального розвитку жіночої психіки і природними компонентами здорової жіночності є, за З. Фрейдом, пасивність, відсутність відчуття справедливості, схильність до заздрощів, слабкі соціальні інтереси, нездатність до творчості [2, с. 12].

Отже, З. Фрейд своєю теорією ще більше підкреслює значимість фізичної природи у визначенні особи жінки, і саме з неї виводить смисл її існування та фактично своєрідно підтверджує традиційний мізогінічний дискурс, надаючи жінці статус “недочоловіка”.

З другої половини ХХ ст. розпочався новий етап зацікавлень проблемами чоловічої та жіночої статі, суб’єктивності та суб’єктивації. В руслі культурних студій із 70-х років ХХ ст. з’являються різні напрями дослідження: постмодерністський (Е. Левінас, Ф. Джеймсон, Ж. Дельоз), постструктуралістський (Ж. Дерріда, М. Фуко, Р. Барт, Ж.-Ж. Ліотар), психоаналітичний (Ж. Лакан, Ю. Крістева), постколоніальний (Г. Ч. Співак, Г. Бгабга, Р. Моханрам, Е. Саїд тощо). Модерністські візії суб’єктивності, що дискурсивно продукувалися в середині ХХ століття увійшли в конфлікт із уявленнями дослідників гендеру, зацікавлених у культурній та історичній перспективі. Дев’яності роки ХХ ст. позначаються активним поживаленням розробки гендерної проблематики в закордонному та вітчизняному дискурсах, яка у своїх філософських аспектах формує нове знання про непрості взаємини соціокультури та статі.

Психолог Рода Унгер у роботі “Про редифініцію понять стать і гендер” запропонувала застосовувати слово “стать” лише щодо специфічних біологічних аспектів людини і використовувати слово “гендер”, коли мова йде про соціальні, культурні і психологічні аспекти. Таким чином, щоб описати співвідношення статей у суспільному значенні, довелось відмовитись від поняття розрізнення статей, яке ґрунтувалось на утвердженні біологічних особливостей, і насамперед тому, що таке розрізнення передбачало незмінність жіночих і чоловічих статевих ролей, що не лише сприяло легітимації патріархальної системи влади, але й розглядало її як природньо дану. Розрізнення понять “стать” і “гендер” мало сприяти усуненню цього причинного зв’язку і вести до усвідомлення того, що поняття “жіночість” і “мужність” зумовлені багатоманітністю культурних значень.

Якщо статевої особливості ставляться у залежність не від біологічних параметрів, а від соціально-культурних класифікацій, то відношення

між статями не може більше розумітись як репрезентація природного порядку, а повинне розглядатись як репрезентація внутрішньокультурних систем правил. “Гендер не можна ототожнювати з “природньою” статтю. Швидше мова йде про репрезентацію деякого відношення, яке є основою для відношень індивідуума і суспільства та ґрунтується на сконструйованій і усталеній опозиції двох біологічних статей.

Новий концепт не лише принципово відрізнявся від багатовікової “філософії статей”, яка в цьому питанні виходила із принципів есенсеалізму, але й від соціологічної теорії ролей ХХ сторіччя, яка також відмовлялася від ідеї біологічної визначеності статевих характеристик [7].

Таким чином, якщо узагальнити наявні в історії філософії і культури ідеї осмислення статі, то можна сказати, що сучасні уявлення про маскуліність і феміність є наслідком складного і неоднозначного процесу. Біологічний детермінізм, який на початку був найголовнішим визначенням особи жінки і чоловіка та пояснював їх місце у суспільстві, змінився на пріоритет соціокультурних чинників, які спричинили подолання статевих відмінностей у всіх сферах суспільного життя. А формування нової гендерної парадигми сприяє формуванню нового світогляду і, відповідно, можливих шляхів вирішення перерозподілу влади і власності, що зменшить відчуженість чоловіка і жінки, сприяє їх взаєморозумінню, а це, своєю чергою, приведе до принципово нових стосунків, нового набору ціннісних орієнтацій та подолання соціальної та культурної кризи в майбутньому.

Список літератури:

1. Гендерна проблематика в філософії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [i-u. gu»Произведения».../jerebkin_gendernaja](http://i-u.gu.ua/Произведения.../jerebkin_gendernaja).

2. Гендерний розвиток у суспільстві: [конспекти лекцій]. – 2-е вид. – К. : ПЦ “Фоліант”, 2005. – 351с.

3. Жеребкін С. Мізоґінія чи фемінізм? Німецька філософія від Канта до Ніцше / С. Жеребкін // Філософська думка. – 2000. – № 6. – С. 73-83.

4. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К. : “К. І. С.”, 2004. – 536 с.

5. Хамітов Н. Філософія статі: Прояснення предмета // Філософська думка. – 2000. – №6. – 45-55 с.

6. Чухим Н. Теорії статевого диморфізму у філософії Просвітництва / Н. Чухим // Філософська думка. – 2001. – №1. – С. 27-55.

7. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ столітті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gendercentre.org.ua/htdocs/article%2001.htm>.